

מדיניות הסברה

**"סיפור העם היהודי
בשרשרת הדורות"
בפעולה החינוכית
בצה"ל**

מדיניות הסברה "סיפור העם היהודי בשרשרת הדורות" בפעולה

החינוכית בצה"ל

1. מטרת

א. מטרת מסמך זה להגדיר את התפיסה החינוכית של "סיפור העם היהודי בשרשרת הדורות", באמצעות העיסוק בדמויות מופת והאירועים מכוננים בתולדות העם היהודי.

2. כללי

א. **מטרת העל** של העיסוק בזהות ותודעה יהודית בצה"ל היא חיזוק הזהות והתודעה היהודית, רוח צה"ל והאחדות בצה"ל כצבא ממלכתי, בקרב מפקדי צה"ל וחייליו, כמרכיבים חיוניים למימוש יעוד צה"ל: להגן על המדינה, לנצח במלחמה ולהבטיח את קיומה של מדינת ישראל.

ב. **מרכזיות העיסוק בזהות והתודעה היהודית בצה"ל**: נושא הזהות והתודעה היהודית מהווה חלק מאבני הבניין בתפיסה החינוכית בצה"ל: מסמך רוח צה"ל מגדיר את "מסורת העם היהודי לדורותיו" כאחד מארבעת מקורות היניקה וההשפעה שלו, והעיסוק בזהות ותודעה יהודית מהווה חלק חשוב במענה על שאלות העומק "על מה ולמה אנחנו נלחמים?", מהי משמעותו של השירות בצה"ל, וכן מרכיב משמעותי בחיזוק צדקת הדרך ורוח הלחימה.

ג. **הגדרת המונח "זהות והתודעה היהודית" בצה"ל**: "הערכים, המורשת והתרבות היהודיים המעצבים בקרב המשרתים תחושת שליחות, הזדהות, שייכות ומחויבות לצבא ההגנה לישראל במדינה יהודית ודמוקרטית".

ד. **היחס לבני עדות ודתות שאינן יהודיים**: העיסוק בזהות והתודעה היהודית יתחשב בעובדה שצה"ל מורכב מחיילים ממגוון עדות ודתות המשרתים כתף אל כתף ביחידות צה"ל. העיסוק בקשר לארץ ישראל במסורת העם היהודי רלוונטי גם לבני דתות אחרות שבחרו לקשור את גורלם בגורל מדינת ישראל. עיסוק זה יוסיף לידע המשותף שלהם עם שאר חיילי היחידה, ובכך יתרום לתחושת השייכות והשליחות שלהם, וכשמדובר באוכלוסיית מפקדים, ידיעותיהם וחוויותיהם יתרמו ליכולתם להניע את פקודיהם.

3. חשיבות העיסוק בסיפור העם היהודי בפעולה החינוכית בצה"ל

א. המושג "שרשרת הדורות" מבטא את ההמשכיות והשייכות של דור ההווה לדורות העבר. שייכות זו מגלה קשר בין מעשינו כיום למעשי העם בעבר, ובכך אנו מוצאים

עומק ומשמעות למעשינו בימינו. תחושת השייכות באה לידי ביטוי לדוגמא בנאום שנשא ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן גוריון, בסיום השבעת המפקדים הבכירים בצה"ל, בו הדגיש בפני המפקדים את היותם חלק משרשרת הדורות של העם היהודי: "השלשלת שנותקה בימי שמעון בר כוכבא ועקיבא בן יוסף חושלה בדורנו מחדש, וצבא ישראל דרוך שוב לקרב, להילחם על חירות האדמה והמולדת, על קיבוץ גלויות, על בנין נשמות ארצנו, על משמר של שוויון, צדק ושלוש לאור חזונם של נביאי ישראל..."¹. בדברים אלה בחר בן גוריון לחזק את רוחם של מפקדי צה"ל במלחמת העצמאות, ולנטוע בהם תחושת שייכות ורצון למלא את תפקידם כראוי, כקומה נוספת על בניין הדורות הקודמים שלחמו ואף מסרו את נפשם על הגנת העם היהודי בארץ ישראל.

ב. מתוך הערכת דמויות המופת והאירועים המכוננים שהתרחשו בעבר לעם היהודי, חיילי צה"ל יחשו כנישאים על גבי ענקים האחראים על ביטחון העם היהודי ומדינת ישראל, וישאבו כוחות ומוטיבציה לפעול במסירות. ללא הכרת והערכת העבר עלולות להיווצר תחושות תלישות וניכור מהמדינה מהחברה ומהעם, כדבריו של מפקד הפלמ"ח יגאל אלון: "עם שאינו מכבד את עברו, ההווה שלו דל ועתידו לוט בערפל".²

מדיניות העיסוק בדמויות מופת בתולדות העם היהודי בפעולה החינוכית בצה"ל

4. מטרה

א. מטרת מסמך זה היא להגדיר את התפיסה החינוכית של העיסוק בדמויות מופת בתולדות העם היהודי בצה"ל.

5. חשיבות העיסוק בדמויות מופת בפעילות החינוכית בצה"ל

א. בכל חברה אנושית ישנם אנשים ונשים הנתפסים כמופת להתנהגות ראויה, למידות ולערכים. יש מהם שהשפיעו על ההיסטוריה של עם ושל עמים אחרים, ויש שהשפעתם המעשית הייתה מועטה, אך מידותיהם, האופן בו התמודדו עם אתגרים שונים והנאמנות לצו לבם היו לאות ולדוגמא לדורות, בחייהם או לאחר מותם. מורשת העם היהודי מבוססת במידה רבה על קורות חייהם של דמויות המופת שלו, אבותיו-מייסדיו, בבחינת "מעשה אבות – סימן לבנים".³ חלקים משמעותיים בתנ"ך ובדברי חכמי ישראל לדורותיהם כוללים תיאורים אודות ההיסטוריה האנושית והרעיונית של דמויות המופת.

התנועה הציונית וגלגולה - מדינת ישראל כיום, משתמשת אף היא בדמויות מופת ככלי חינוכי: הסופר 'אחד העם' קרא לתנועה ציונית שהקים 'בני משה' (1889), על

¹ דוד בן גוריון, "מדינת ישראל המחדשת".

² יגאל אלון, "מסך של חול".

³ מדרש תנחומא בובר, לה, ב. ועי' הרב יהודה אריה ליב אלטר, 'שפת אמת' וישב תרל"ד.

שמו של משה רבינו, מנהיגו הראשון של העם היהודי; בתחילת המאה העשרים הוקם בארץ ארגון שמירה בשם 'הגדעונים' של בני העלייה הראשונה, הנקרא על שמו של גדעון השופט; שנים מספר לאחר מכן הוקמה תנועת הנוער 'עזרא', על שמו של עזרא הסופר ו'בני עקיבא' על שם התנא הארצישראלי רבי עקיבא. תכנית הלימודים של משרד החינוך כוללת עיסוק בדמויות מופת בגנים ובבתי הספר.

ב. סיבה מרכזית לשימוש בדמויות מופת ככלי חינוכי, היא משום שקל להזדהות עם דמות חייה או סיפור חוויתי, ובזה מותיר רושם על הלומד.

ג. מטרת העיסוק בדמויות מופת במסגרת הזהות והתודעה היהודית בצה"ל, תהיה להעצים את חיילי צה"ל בעשייתם הצבאית ולחברם לערכים הבאים לידי ביטוי בשירותם הצבאי והנדרשים מהם, כפי שהם באים לידי ביטוי במסמך רוח צה"ל.

6. עקרונות להסברה בנושא דמויות מופת בצה"ל

א. **דמות מופת בעלת תרומה צבאית:** מכלל דמויות המופת ראוי להדגיש את הקשורות באופן מובהק יותר לעיסוק הצה"לי, כמו לוחמים דגולים. כך, מלבד החיבור לערך הנמצא בתיאור דמות זו, יוכל החייל להתחבר דרכה גם לעיסוק הצה"לי עצמו.

ב. **דמות מופת העומדת בקונצנזוס:** במצב בו ניתן לבחור בין שתי דמויות בעלות משקל שווה מבחינת ערכי רוח צה"ל וחשיבותן הלאומית-היסטורית, תינתן עדיפות לדמות שזכתה להערכה רבה יותר בקרב קהילות וציבורים שונים בעם היהודי, משום שדמויות בעלות תיוג "מחנאי" בולט עלול לגרום לתחושת ניכור אצל חלק ניכר מהמשרתים (גם אם מעשיהן ראויים ורצויים).⁴

ג. **דמות מופת בעלת השפעה רחבה:** דמויות משפיעות שזכו להכרה רחבה מעוררות הזדהות רבה, ובהתאם לכך, גדל גם פוטנציאל ההשפעה החינוכית של אותן הדמויות. על כן, ככלל, האישים והדמויות שבהם תעסוק הפעילות החינוכית בצה"ל יהיו כאלה שפועלם השפיע מעבר למקומם וקהילתם, והיווה מקור השראה להמונים, בין אם בחייהם ובין אם לאחר מותם. כמובן, ניתן לעסוק גם בדמות שאינה בעלת השפעה נרחבת, במידה ויש בכך ערך חינוכי משמעותי.

ד. **למידה גם מחייה הפרטיים של הדמות:** הלמידה מדמויות המופת שנבחרו יכולה להיות גם מאירועים בהם מעלותיהן וסגולותיהן הופיעו במרחב האישי או החברתי המצומצם. הדוגמא האישית של אלה יכולה להיות מאוד רלוונטית לעולמו האישי של החייל.

⁴ בנוסף, יש לשאוף, לפי העניין, להתאים את דמות המופת לקהל השומעים ככל שניתן, כגון: דמויות של מלכים או תפקידים אחרים בעלי שררה מתאימות יותר להצגה בפני אוכלוסייה של מפקדים, ואילו דמויות שהיו אנשים פשוטים מתאימות יותר להצגה בפני חיילים.

ה. **דמויות משני המינים:** מכיוון שדמויות המופת צריכות להיות מודל לחיקוי והזדהות, במכלול דמויות המופת בהן יעסקו הפעילויות יהיו גם דמויות נשיות וגם דמויות גבריות. על מנת ליצור הזדהות אצל חיילים וחיילות כאחד. כמובן, יש להקפיד על קשר ישיר בין דמות המופת שבמרכז העיסוק למטרת הפעילות החינוכית ולמסר המתבקש. השיקול המוביל לעולם יהיה אפקטיביות הדוגמא להשגת מטרות הפעילות.

ו. **גיוון המקורות:** ככל שמרחיבים את היריעה בעיסוק החינוכי ומציגים את היחס לדמויות המופת מזוויות ומהיבטים שונים, ניתן להעצים את מידת ההזדהות של מגוון גדול יותר של חיילים. על כן, יש לגוון ככל שניתן ולכלול מקורות בעלי זיקה דתית לצד מקורות בעלי זיקה תרבותית או לאומית.

ז. **למידה מהפן הערכי:** למרות שדמויות מופת רבות היו אנשי צבא ולוחמים שונים, בפעולה החינוכית העוסקת בדמויות מופת יש להתמקד בהיותן מקור השראה בפן הערכי והחינוכי הרלוונטי לקהל, ולא בזה המקצועי - צבאי, שכן לא כל אסטרטגיה מקצועית שהייתה נכונה לשעתה ולמקומה של דמות המופת רלוונטית אף לשעתה ולמקומה של הלוחמה בה עוסק צה"ל היום.

ח. **הזדהות דמות המופת עם הצבא והמדינה:** כאשר חייל לומד ומתרחש מדמות מופת מסוימת, על פי רוב, הזדהותו הכללית עם הדמות יכולה להביא להשפעה גם מדעותיה והשקפותיה השונות - כולל אלו שאינן בתחום החינוך הצבאי. לפיכך, ככלל, הדמויות שבהן תעסוקנה הפעילויות החינוכיות לא תהיינה כאלה שהתנגדו בפומבי או פעלו נגד צה"ל או אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

ט. **למידה על דרך השלילה - בדרגים הגבוהים:** ניתן ללמוד מדמות-מופת גם על דרך השלילה, כלומר, ללמוד גם מטעויות שעשתה, בצד מעשיה הטובים; על ידי תיאור הטעויות שעשתה דמות המופת החיילים יכולים ללמוד מה לא לעשות וממה כדאי וראוי להיזהר. יתירה מזו, דמות-מופת שטעתה יכולה ללמד על מגבלות האדם והצורך להיזהר, להכיר בחולשות ולהודות בטעויות. עם זאת, הצגת הטעויות שעשו דמויות מופת לחיילים עלולה לגרום לזלזול בדמות המופת, ובכך יפחת כוחה של הפעולה החינוכית. על כן, ככלל, בדרגים הנמוכים, אופן הלימוד מדמויות המופת יהיה על דרך החיוב - כלומר, ממעשיהן וממאפייניהן הטובים, ולא מטעויותיהן.

י. **יחס ראוי ומכבד:** עם העלייה בדרגים ניתן לעסוק גם בליקויים של דמויות המופת. עם זאת, גם בעיסוק זה היחס לאישים ולדמויות המופת במסגרת הפעילויות השונות יקפיד להיות מכבד ולא כזה המעורר פגיעה או זלזול בכבודם גם כאשר עוסקים בלמידה מטעויות וכדו'.⁵

⁵ יחד עם זאת, מכיוון שמעשי מופת אינם מובנים מאליהם, לעתים הם מציבים גם סימני שאלה ומעוררים מחלוקת שיש להתייחס אליה באופן שקול בתהליך החינוכי.

נספח: דמויות מופת לדוגמא

1. אבות ואימהות האומה; אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב, רחל ולאה וילדיהם
2. משה, אהרן, מרים
3. יהושע, אהוד בן גרא, דבורה, גדעון, יפתח, שמשון
4. שמואל, שאול, דוד, שלמה
5. אליהו, אלישע, ישעיהו, ירמיהו, אסתר, עזרא ונחמיה
6. יהודה המכבי, הלל ושמאי, רבי עקיבא, רבי שמעון בר יוחאי, רבי יהודה הנשיא
7. רבי סעדיה גאון, רש"י, רמב"ם, רמב"ן
8. האר"י, דונה גרציה, רמח"ל, הגר"א, הבעל-שם-טוב, משה מנדלסון
9. הרב יהודה אלקלעי, משה הס, הרב קלישר, הרב מוהליבר
10. בנימין זאב הרצל, 'אחד העם', הרב יצחק יעקב ריינס, יהודה ליב פינסקר
11. רחל המשוררת, חנה סנש, זאב ז'בוטינסקי, לאה גולדברג, שרה אהרנסון, ש"י עגנון, חיים נחמן ביאליק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הנרייטה סאלד, דוד בן גוריון

7. מטרה

א. מטרת מסמך זה היא להגדיר את התפיסה החינוכית של העיסוק באירועים מכוננים בקורות העם היהודי בצה"ל.

8. חשיבות העיסוק באירועים מכוננים בפעילות החינוכית בצה"ל

א. ראש ממשלת ישראל הראשון, דוד בן גוריון, הסביר בספרו 'יחוד ויעוד'⁶ שלא נוכל להבין כראוי את המצב הלאומי של עם ישראל, ולא את תולדות האומה הישראלית "אם לא נשיג ולא נכיר על בוריו המאבק המוסרי והרעיוני המתחולל בהיסטוריה האנושית ולא נראה מקומנו במאבק זה". הכרת תולדות העם מעמיקה את המבט על תפקידה וייעודה של מדינת ישראל כבית הלאומי של העם היהודי ומעצימה את הבנת תפקידו של צה"ל – להגן על המדינה ולנצח במלחמה.

ב. "צה"ל מסתמך על אירועים, מסורות, דעות, סמלים וטקסים שונים מתוך אוצר הזיכרון ההיסטורי היהודי, כדי לגבש את הכרתם הלאומית של המשרתים בו... על צה"ל לבנות את הזהות הלאומית של חייליו על בסיס הערכים והזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי" (מסמך 'יעוד ויחוד').

ג. המונח "מכונן" הוא תוצר של הפועל "כונן" שמשמעותו 'ייסד', 'הקים'.⁷ בהתאם לכך, אירוע מכונן הינו אירוע שבו נוסד או הוקם מחדש דבר-מה אשר חולל שינוי משמעותי באומה, או אישש מחדש את תודעתה העצמית ואת ערכיה.

ד. מבין כלל האירועים המכוננים שבתולדות העם, הפעולה החינוכית תעסוק באלה אשר יתרמו לחיזוק הזהות המשרתים בצה"ל עם ערכיו, מטרותיו ויעודו כארגון האמון על בטחון העם והמדינה.

9. עקרונות להסברה וכללי פעולה בנושא אירועים מכוננים בצה"ל

א. **אירוע מופת בעל משמעות לאומית רחבה:** על פי רוב, ככל שהיקף ההשפעה של אירוע מסוים היה רחב יותר, כך ניתן להשיג בלמידתו השפעה חינוכית רבה יותר. על כן, ככלל, האירועים שיילמדו במסגרת הפעולה החינוכית בצה"ל יהיו אירועים שהייתה להם משמעות לאומית רחבה – שהשפיעו באופן רחב וניכר על ציבור גדול, ולא היו מוגבלים רק למקום התרחשותם. כמובן, במידה וישנו אירוע בעל היקף השפעה מצומצם המסייע למסר החינוכי שיש להעביר, ניתן להשתמש בו.

⁶ הוצאת "מערכות", ירושלים, אלול תשל"א – ספטמבר 1971.

⁷ <https://hebrew->

[academy.org.il/keyword/%D7%9E%D6%B0%D7%9B%D7%95%D6%B9%D7%A0%D6%B5%D7%9F](https://hebrew-academy.org.il/keyword/%D7%9E%D6%B0%D7%9B%D7%95%D6%B9%D7%A0%D6%B5%D7%9F)

ב. **העשרה והפגה בנוסף למסר החינוכי:** מלבד המסר הערכי, הפעולה החינוכית כוללת גם מרכיבי הפגה והעשרה. בעיסוק באירועים מכוננים יש להקפיד על כך שהפעולה החינוכית גם תעשיר את עולמו של המשתתף בה, וגם תעביר מסר ערכי ברור.

ג. **קשר לעיסוק הצבאי:** מתוך האירועים המכוננים הנושאים מטען ערכי וחינוכי, תינתן עדיפות לאירועים הקשורים באופן מובהק לעיסוק הצה"לי ולתפקידו של הצבא כמגן על בטחון המדינה ושלום אזרחיה. הכרות החייל עם מורשת זו תעצים את הזדהותו עם הערך שמתבטא באותו אירוע, וגם תתרום לתחושת השליחות של החייל במילוי משימותיו הצבאיות.⁸

ד. **אירועים שהתרחשו בתפוצות ומחוץ לארץ-ישראל:** במכלול הפעילויות של הענף תהיה התייחסות גם לאירועים מכוננים בחיי העם שהתרחשו מחוץ לארצו, מתוך תשומת לב לזיקה שבין אירועים אלה לבין הקיום הלאומי במדינת ישראל.⁹

נספח: אירועים מכוננים לדוגמא

1. יציאת מצרים ומעמד הר סיני
2. כיבוש הארץ
3. המעבר משבטים למלוכה
4. פילוג הממלכה
5. חורבן בית המקדש הראשון וגלות בבל
6. פורים
7. שיבת ציון ובניית בית המקדש השני
8. חנוכה
9. חורבן בית המקדש השני
10. מרד בר כוכבא
11. גירושי אנגליה וספרד ויסוד צפת כ'עיר המקובלים'
12. פרסום ה'אוטואמנציפציה'
13. משפט דרייפוס
14. הקונגרס הציוני הראשון

עודכן לאחרונה :
כ' בכסלו תשע"ט
18.12.2019

⁸ למרות האמור בסעיף, ניתן לעסוק גם באירועים שלא היו בעלי משמעות לאומית רחבה או שאינם בלבת העיסוק הצבאי, אם יש בהם ערך פדגוגי ברור.

⁹ כך, לדוגמה, ראוי שעיסוק בגירוש ספרד יכלול התייחסות לכך שבעקבותיו הגיעו יהודים רבים לארץ ישראל, וצפת זכתה למעמדה כ'עיר המקובלים'.